

**Галина Єльнікова,
Інститут професійно-
технічної освіти НАПН
України**

**Особливості управління розвитком
професійно-технічної освіти в ринкових умовах**

Анотація: у статті розглядаються соціально-економічні умови появи та розвитку ринкових відносин в Україні. Виокремлюються основні ознаки ринкової економіки, розкривається їх зв'язок із засобами управління розвитком професійно-технічної освіти. Окремо розглядається вибір конкурентної стратегії з боку професійно-технічного навчального закладу. Наводяться три варіанти вибору підтримки лідерства: зниження витрат на підготовку фахівців; висока якість підготовки конкурентоздатних випускників; унікальність освітніх послуг. Аналізується зарубіжний досвід щодо використання різних систем управління розвитком професійно-технічної освіти, що може бути застосованим в Україні.

Ключові слова: ринкова економіка, управління розвитком професійно-технічної освіти, конкурентна стратегія, зарубіжний досвід.

Аннотация: в статье рассматриваются социально-экономические условия появления и развития рыночных отношений в Украине. Выделяются основные признаки рыночной экономики, раскрывается их связь со средствами управления развитием профессионально-технического образования. Отдельно рассматривается выбор конкурентной стратегии со стороны профессионально-технического учебного заведения: снижение затрат на подготовку специалистов; высокое качество подготовки конкурентоспособных выпускников; уникальность образовательных услуг. Анализируется зарубежный опыт управления развитием профессионально-технического образования, который может быть использован в Украине.

Ключевые слова: рыночная экономика, управление развитием

професійно-технічного освіти, конкурентна стратегія, зарубіжний досвід.

Abstract: The article deals with the socio-economic conditions and the appearance of the development of market relations in Ukraine. Singles out the main features of a market economy, revealed their relationship to the means of managing the development of vocational education. Separately considered choice of competitive strategy from the vocational school. We give three choices of leadership support: reducing the cost of training; high quality training competitive graduates; unique education. Analyzes the international experience on the use of various management systems of vocational education that can be applied in Ukraine.

Keywords: market economy, the management of vocational education, competitive strategy, international experience.

Україна, як і інші постсоціалістичні країни, здійснює перехід від адміністративно-командної економічної системи до ринково-демократичної. Цей перехід є об'єктивно зумовленим. Його метою є формування в Україні соціально орієнтованої ринкової економіки.

Ринкові трансформаційні процеси здійснюються в умовах переходу від адміністративно-командної системи господарювання та управління до ринкової.

Адміністративно-командна система господарювання та управління в Україні вкоренилася значно глибше, ніж у більшості країн Східної Європи (Польщі, Чехії, Східній Німеччині та ін.), які мали досить розвинутий приватний сектор сільськогосподарського виробництва.

Адміністративно-командна система надала перевагу вертикальним економічним зв'язкам між виробниками та споживачами. Міністерства і відомства не лише визначали, чого і скільки підприємствам виробляти, а й розпоряджалися виробленою продукцією та одержаним прибутком. Головним було виконання директивних завдань централізованого плану, а не

задоволення потреб споживачів. Національне господарство виробляло товари, в яких не мало потреби.

Тепер у вітчизняній економіці замість вертикальних зв'язків між виробництвом та споживанням мають ствердитися властиві ринку горизонтальні прямі економічні зв'язки, система самостійних виробників, які працюють на ринок, на задоволення потреб реальних споживачів.

Ринкова модель господарювання становить таку суспільну форму організації виробництва, за якої усі питання вирішуються на основі вільної взаємодії споживачів і виробників на ринку. У ринковому господарстві постійно відбуваються процеси пристосування, які сприяють встановленню правильного співвідношення попиту, пропозиції, прогресивним структурним зрушенням, підвищенню якості і конкурентоспроможності продукції, збалансуванню матеріально-фінансових пропорцій. Ринкова модель господарювання дозволяє без примусу спрямовувати ресурси туди, де вони необхідні, і перерозподіляти їх у разі зміни попиту. В ринковій системі ці процеси забезпечуються пріоритетом економічних методів управління, рівноправним існуванням різних форм власності, домінуванням споживача над виробником, децентралізацією управління, конкуренцією.

Основними ознаками ринкової економіки в системі професійно-технічної освіти є:

- **нестабільність** ситуації на ринках праці та освітніх послуг;
- **обумовленість пропозиції** (освітні плани і програми, конкурентоздатний кваліфікований робітник тощо) **попитом** (затребуваність професій з широкою кваліфікацією, можливість навчання за індивідуальними планами та екстернатом; можливість сертифікації неформально придбаної кваліфікації або професії; забезпечення якості підготовки кваліфікованих робітників, конкурентоздатних на ринку праці);
- **свобода вибору** навчальних планів і програм, форм навчання тощо;
- **вільна конкуренція** закладів та установ професійно-технічної освіти;
- **ринкове ціноутворення** освітніх послуг (наявність диференційованої

оплати для забезпечення її реалістичності);

– **різноманітність форм власності** закладів та установ професійно-технічної освіти (державна, комунальна, приватна);

– **обмеженість втручання держави** в освітню діяльність закладів та установ професійно-технічної освіти;

– сучасний ринок – це **ринок споживачів освітніх послуг**.

Цілеорієнтоване управління розвитком професійно-технічної освіти має відповідати зазначеним вище ознакам ринкової економіки, а саме:

1. Враховуючи нестабільність ситуації необхідно використовувати такий різновид управління, який би враховував постійні зміни і спрямовував їх на заздалегідь запрограмований результат. Цим завданням відповідає адаптивне управління, яке доцільно застосовувати для розвитку ПТО у ринкових умовах.

2. Наявність попиту і пропозиції як основних складових ринкової системи та необхідність їх балансування шляхом саморегуляції потребує постійного вивчення ринків за допомогою маркетингово-моніторингових досліджень. Це обумовлює необхідність створення у професійно-технічних навчальних закладах і установах професійно-технічної освіти Центрів маркетингу та підготовки відповідних фахівців.

3. Така ознака як «свобода вибору» вимагає створення гнучких навчальних планів і програм, можливості навчання за індивідуальним планом та екстернатом. Важливим є також виконання спеціальної підготовки професіоналів за угодою з фірмами, виробничими підприємствами тощо та сертифікація самостійно придбаної професії або кваліфікації.

4. Забезпечення вільної конкуренції закладів та установ професійно-технічної освіти можливо за умови задоволення потреб споживачів освітніх послуг шляхом їх найбільш повного «набору», дефіцитних професій і спеціалізацій або найбільш якісної підготовки порівняно з іншими закладами та установами. При цьому відбувається забезпечення власного економічного

суверенітету шляхом взаємного суперництва за увагу споживачів. Установлюється пріоритет споживачів над постачальниками освітніх послуг.

5. Ринкове ціноутворення потребує нормативно обґрунтованої диференціації оплати освітніх послуг для забезпечення її реалістичності.

6. Різноманітність форм власності вимагає рівноцінного визнання державних, комунальних та приватних закладів і установ професійно-технічної освіти з рівноцінним розподілом державного замовлення.

7. Обмежене втручання держави в освітню діяльність закладів та установ професійно-технічної освіти можна досягти встановленням пріоритету організаційної функції щодо створення умов освітньої діяльності професійно-технічних закладів та установ професійно-технічної освіти з боку Міністерства освіти і науки України та обласних управлінь освіти. За вказаними управлінськими структурами доцільно закріпити також функцію визначення рейтингу навчальних закладів професійно-технічної освіти щодо якісної підготовки конкурентоздатного кваліфікованого робітника.

8. Сучасний ринок покупців підтверджує ключовий закон ринку: споживач завжди правий. Це обумовлює необхідність постійного вивчення запитів споживачів освітніх послуг, що їх отримують в закладі, та роботодавців, які замовляють підготовку кваліфікованих робітників.

Виходячи із зазначеного вище, ми встановили взаємозв'язок між ознаками ринкової економіки та засобами управління розвитком професійно-технічної освіти (табл. 1).

Таблиця 1

Взаємозв'язок ознак ринкової економіки та засобів управління розвитком професійно-технічної освіти в Україні

№/№	Ознаки ринкової економіки	Засоби управління розвитком професійно-технічної освіти в Україні
1.	Нестабільність ситуації	Застосування адаптивного управління (АУ)
2.	Попит обумовлює пропозицію	Постійне вивчення ринків праці та освітніх послуг за допомогою маркетингово-моніторингових досліджень; створення Центрів маркетингу, лабораторій маркетингових досліджень;

		використання моніторингових процедур для прийняття управлінських рішень і прогнозування подальшого розвитку пропозицій щодо задоволення освітніх потреб споживачів освітніх послуг.
3.	Свобода вибору	Створення банку навчальних планів і програм, забезпечення їх гнучкості відповідно до конкретних запитів слухачів/учнів або замовлень роботодавців; розроблення і легалізація навчальних планів і програм для екстернатної, індивідуальної, дистанційної, змішаної форм навчання.
4.	Вільна конкуренція	Надання змоги кожному навчальному закладу або установі професійно-технічної освіти обирати способи найбільш ефективного задоволення освітніх потреб учнів/слухачів, тобто самостійно здійснювати вибір конкурентної стратегії (табл. 2).
5.	Ринкове ціноутворення	Диференціація оплати за надання додаткових знань і за формування додаткових професійних умінь в межах варіативної частини навчального плану з урахуванням можливостей учнів/слухачів для забезпечення її реалістичності.
6.	Різноманітність форм власності	Рівноправне існування закладів і установ професійно-технічної освіти державної, комунальної та приватної форм власності, а також проміжних варіантів при їх різносполучених формах.
7.	Обмежене втручання держави в освітню діяльність закладу/установи ПТНЗ	Законодавче і юридичне визнання основною функцією держави створення умов для підготовки кваліфікованих робітників, а також визначення рейтингу навчальних закладів ПТО щодо якості підготовки фахівців.
8.	Сучасний ринок – ринок споживачів освітніх послуг	Запровадження в діяльність професійно-технічних навчальних закладів/установ основного принципу ринку: учень/слухач (споживач) завжди правий.

У четвертому пункті табл. 1 йдеться про вибір конкурентної стратегії навчальним закладом/установою професійно-технічної освіти. У класичній літературі зазвичай виокремлюють три варіанти вибору підтримки лідерства: з витрат; або з якості; або з унікальності продукції чи послуг. У першому випадку йдеться про випуск тієї самої продукції і наданні тих самих послуг, що і у конкурентів, але з меншими витратами, а отже, з більш низькою ціною для споживача; у другому – тієї самої продукції і послуг, але з кращими

якісними показниками; у третьому – нової продукції чи нових послуг, що не виробляють і не надають конкуренти.

Застосовуючи зазначене до сфери професійно-технічної освіти, можна стверджувати, що:

– у першому випадку – це навчання без залучення погодинників, силами наявного складу педагогічних працівників з високою кваліфікацією й широким профілем; без використання багатовартісного обладнання тощо;

– у другому випадку – це навчання, яке забезпечує високу якість підготовки випускників, що є конкурентоздатними на ринку праці;

– у третьому – це навчання таких дисциплін, яких не навчають в інших закладах професійно-технічної освіти, або підготовка таких спеціалістів, яких не випускає жоден інший професійно-технічний навчальний заклад.

Якщо унаочнити зазначене вище, отримаємо таку таблицю (табл. 2).

Таблиця 2

Вибір конкурентної стратегії професійно-технічним навчальним закладом

№/№	Назва конкурентної стратегії	Дії адміністрації професійно-технічного навчального закладу
1.	лідерство з витрат	Звільнення погодинників, комплектування навчального закладу висококваліфікованими штатними педагогічними працівниками широкого профілю, підписання угод з базами практичної підготовки, зниження собівартості навчання.
2.	лідерство з якості	Забезпечення високої якості підготовки конкурентоздатних випускників.
3.	лідерство з унікальності послуг	Ліцензування таких професій і напрямів підготовки, яких немає у конкурентів

Розбудова національної системи професійно-технічної освіти в сучасних умовах неможлива без вивчення досвіду країн з розвинутою ринковою економікою.

Ознайомлення із зарубіжними системами управління розвитком професійно-технічної освіти дає змогу виділити декілька з них, що можуть бути застосованими в Україні.

На наш погляд, доцільно використовувати «дуальну систему навчання» Німеччини. Це можливо, якщо складена угода між професійно-технічним навчальним закладом і виробничою фірмою, фабрикою, заводом тощо. При цій системі теоретичні знання учні здобувають в ПТНЗ, а практичні – на виробничому підприємстві, де вони зараховуються в штат. Таким чином практичне навчання поєднується з теоретичним курсом.

Система професійного навчання Швеції, яка є складовою народної освіти. Після отримання обов'язкової загальної середньої освіти два роки триває професійне навчання у загальноосвітній школі вищого щабля. Це навчання має профорієнтаційний характер за широким спектром професій з урахуванням потреб регіону.

В Україні можна було б законодавчо зробити обов'язковою освіту основної школи – 1-9 класи. Після чого надати можливість обирати подальше навчання у ліцеях, гімназіях, коледжах. У вищі навчальні заклади III-IV рівнів акредитації доцільно здійснювати прийом після закінчення зазначених навчальних закладів для отримання подальших ступенів освіти (бакалавра, магістра).

Для Великобританії є характерною розвинена система учнівства. Навчання молоді здійснюється у відповідності до державної програми «Професійна підготовка молоді», розрахованої на випускників середньої школи у віці 16—17 років. Метою програми є поглиблена підготовка молоді. Термін навчання від одного до двох років. Випускники атестуються за чотирма показниками: відповідність вимогам вузької спеціалізації та кваліфікаційним вимогам професії, вміння застосовувати знання в нових умовах, ділові якості [<http://www.readbook.com.ua/book/30/781/>].

Зазначене впевнює в доцільності запровадження спеціальних проектів на державному рівні для підготовки кваліфікованих робітників або молодших спеціалістів за певним замовленням з боку роботодавців. Можна оголошувати конкурс на розроблення кращого проекту й організацію навчання за цільовим набором учнів/слухачів.

За прикладом США в Україні можна також в загальній освітній структурі створити динамічний сектор професійної освіти. Працівники мають постійно вчитися, оскільки швидко оновлюється обладнання та технології виробництва. Для цього створюється велика мережа різноманітних видів і структур навчання (до 1500 на одному підприємстві). Це дає змогу не відставати від науково-технічного прогресу і закріпитися на робочому місці.

Деякі фірми і компанії України можуть перейняти досвід Японії щодо інтеграції ринку робочої сили в коло фірми. Новий працівник незалежно від рівня підготовки опановує всіма основними видами робіт, щоб практично засвоїти весь цикл виробництва, а потім призначається на посаду у відповідності з освітньо-кваліфікаційним рівнем, що зазначений у дипломі.

Слід мати на увазі, що «більшість розвинутих європейських країн поступово скорочують професійно-технічну освіту. При цьому активно розвиваються професійно-технічні профілі старшої середньої освіти, які існують практично скрізь, за винятком Великобританії. Наслідком цих змін є зникнення багатьох профілів підготовки. Скрізь спостерігається тенденція підготовки робочих з розширених спеціальностей. Нині європейські країни працюють над розв'язанням проблеми скорочення до «мінімально необхідної кількості профілів навчання». Паралельно здійснюється профілізація старшої середньої школи» [4, с. 33].

Усі перелічені системи інших країн щодо теоретичної і практичної підготовки кваліфікованих робітників у ринкових умовах, можуть бути застосованими для управління розвитком професійно-технічної освіти в Україні.

Проте, щоб можна було використати зазначений позитивний досвід зарубіжжя, необхідно внести зміни до нормативно-правової бази підготовки кваліфікованих робітників і модернізувати систему професійної освіти в цілому.

У будь-якому випадку розвиток професійно-технічної освіти має бути соціально спрямованим.

Світовий досвід формування ринкових відносин, ринкового механізму в цілому переконує, що це довготривалий процес, оскільки потребує поступової зміни суспільної свідомості, консолідації усіх сил і ресурсів, створення цілісної системи економічних та юридичних норм, відповідного стану суспільної моралі та рівня загальної правової і політичної культури. Разом з цими змінами в усіх сферах соціально-економічного життя суспільства поступово змінюватиметься характер управління розвитком освітнього сектору, у т. ч. професійно-технічної освіти, переносючи акценти від цілеорієнтованого впливу на важелі ринкової економіки.

Отже, потребує подальшого дослідження створення динамічної системи цілеспрямованих впливів та важелів ринкової економіки в управлінні розвитком професійно-технічної освіти в Україні.

Література

1. Богданов А. А. Тектология. Всеобщая организационная наука: Кн. 1 и 2. / А. А. Богданов. – М.: Экономика, 1989. – 655 с.
2. Єльнікова Г. В. Теоретико-концептуальні підходи до управління професійно-технічною освітою в умовах децентралізації / Галина Василівна Єльнікова // Децентралізація управління професійно-технічною освітою: монографія / авт. кол. В. І. Свистун, Д. Д. Айстраханов, Г. В. Єльнікова та ін. – К.: Педагогічна думка, 2012. – 356 с.
3. Медведь В. В. Цільові орієнтири діяльності професійно-технічних навчальних закладів у нових економічних умовах // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: Зб. наук. праць. – Київ-Запоріжжя, 2005. – С. 143-147.
4. Петренко Л. М. Модернізація управління професійною освітою у зарубіжних країнах: порівняльний аналіз / Л. М. Петренко // Вісник Черкаського університету [Текст] : [зб. наук. ст.]. Вип. 146. Серія Педагогічні науки / М-во освіти і науки України, Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси : Видавництво ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2009. – С. 30-35.